मुना पत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन

मुना पत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, नेपाली शिक्षा विभाग,
स्नातकोत्तर तह, चौथो सत्र अन्तर्गत पाठ्यांश (नेपा.शि. ५४४) को
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

पुजन ढुंगाना

१५/०७७

पुजन ढुंगाना

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
नेपाली शिक्षा विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

२०७७

मुना पत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, नेपाली शिक्षा विभाग,
स्नातकोत्तर तह, चौथो सत्र अन्तर्गत पाठ्यांश (नेपा.शि. ५४४) को
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

पुजन ढुंगाना

परीक्षा क्रमाङ्क : ७३२८२७०/०७६

त्रि.वि. दर्ता क्रमाङ्क : ९-२-०५८६-००२१-२०१३

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

नेपाली शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

२०७७

पेस गरेको मिति : २०७७/६/४ — **Sept. 20, 2020**

मौखिक परीक्षा मिति : २०७७/६/२१ — **Oct. 7, 2020**

© २०७७
पुजन ढुंगाना
सर्वाधिकार शोधार्थीमा

समुद्घोषण

मुना पत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा शोधपत्र तयार पार्दा प्रयोग उपयोगमा ल्याएका शोध प्रतिवेदनभित्रका सामग्रीहरू नितान्त मौलिक हुन् । प्रस्तुत शोधपत्रमा आवश्यकताअनुसार स्रोत खुलाएर वाक्यांश तथा वाक्यहरू साभार गरिएको छ । अतः यो शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

शोधार्थी

पुजन ढुंगाना

मिति : २०७७/०६/०४

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रका छात्रा पुजन ढुंगानाले नेपाली विषय विशिष्टीकरणको पाठ्यांश ५४४ को आवश्यकता पूर्तिका निम्ति *मुना पत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन* शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रहेर तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यो शोधकार्यबाट म पूर्णतः सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उपप्रा. शिव प्रसाद तिमल्सेना

शोधनिर्देशक

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०७७/०६/०४

Sept. 20, 2020

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको आवश्यकता पूर्तिका लागि छात्रा पुजन ढुंगानाद्वारा *मुना पत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन* शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. उपप्रा.डा. केशव भुसाल (विभागीय प्रमुख) ....

२. उपप्रा. शिव प्रसाद तिमल्सेना (शोधनिर्देशक) ....

३. प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल (शोधविशेषज्ञ) ....

मिति : २०७७/०६/२१

Oct. 7, 2020

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम.एड. चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ को प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्रा. शिव प्रसाद तिमल्सेनाको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको छु। अनेकौं व्यक्तिगत व्यस्तताका क्रममा पनि आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरेर शोधप्रस्ताव तयार पार्न कुशल निर्देशन प्रदान गर्ने नेपाली शिक्षा विभागका उपप्रा. शिव प्रसाद तिमल्सेनाज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु।

मुना पत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षक स्वीकृत गरी शोधपत्र तयार गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख उपप्रा.डा. केशव भुसालज्यूप्रति म कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु। साथसाथै आफूलाई अप्ठ्यारो लागेका कुराहरूमा सल्लाह र सुझाव दिई सहयोग गर्नुहुने यस नेपाली भाषा शिक्षा विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति म कृतज्ञताज्ञापन गर्न चाहन्छु।

आफ्नो लक्ष्य प्राप्तिका लागि अप्ठ्यारो परिस्थितिमा नडराउनु र जीवनका हरेक पाइला आउने दुःख र सुखसँग जुध्नका लागि मनोबल बढाई हौसला प्रदान गर्नुहुने मेरो प्यारा बुवा/आमाप्रति म आजीवन ऋणी छु। साथै मलाई आवश्यक सल्लाह र परामर्श दिने मेरो सहपाठी मित्रहरूप्रति म कृतज्ञ छु।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्न सहयोग पुऱ्याउने नमुना छनोटमा परेका 'मुना' पत्रिकाका नमुना कविताहरूका लेखकहरूप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। त्यसैगरी कम्प्युटरसम्बन्धी काम गरी शोधपत्र तयार गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोगी भूमिका निभाउने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरप्रति विशेष धन्यवाद अर्पण गर्दछु। यस शोधपत्र तयारीका क्रममा विद्वत्वृत्ति प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु। (MRS-76/77-Edu-19)

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि नेपाली भाषा शिक्षा विभागसमक्ष पेस गर्दछु।

मिति : २०७७/०६/०४

पुजन ढुंगाना
शोधार्थी

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र *मुना पत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन* शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, चौथो सेमेस्टर नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको छ। प्रस्तुत शोधपत्र 'मुना' मासिक बालपत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको स्रोतगत स्थिति पत्ता लगाउनु र 'मुना' मासिक बालपत्रिकामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको शब्दवर्गगत स्थिति पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्यमा आधारित भएर तयार गरिएको छ।

प्रस्तुत अनुसन्धानमा मुना पत्रिकाका ५ वटा अङ्कलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ। सम्बन्धित विषयमा प्रकाशित पुस्तक, पत्रपत्रिका, शोधपत्र आदिलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ। प्रस्तुत अनुसन्धान कार्यका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ साथै विभिन्न सन्दर्भसामग्री, पुस्तकहरू, पत्रपत्रिका आदि तथ्याङ्कको सङ्कलन गरिएको छ भने मुख्य रूपमा 'मुना' मासिक बालपत्रिकाको २०७५ र २०७६ सालका गरी ५ वटा अङ्कलाई प्रमुख स्रोतका रूपमा लिइएकोछ। अनुसन्धानका क्रममा सर्वप्रथम 'मुना' मासिक बालपत्रिकाको ५ वटा अङ्क नमुनाको रुपमा छनोट गरी प्रत्येक अङ्कका कविताहरुलाई क्रमैसँग सर्वप्रथम शब्दस्रोतगत आधारमा र शब्दवर्गगत आधारमा राखी व्याख्या र विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ। मानकीकृत तथ्याङ्कलाई वर्णानुक्रममा राखेर प्रस्तुत गरिएको छ। त्यसपछि शब्दस्रोत, पदवर्ग र प्रयोग सन्दर्भको पक्षमा केन्द्रित रहेर व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ।

गोरखापत्र संस्थानद्वारा प्रकाशित मासिक बालपत्रिका मुना पत्रिकामा समाविष्ट कविता विधामा रहेका शब्दहरू सङ्कलन तथा वर्गीकरण र व्याख्या (शब्दस्रोतगत र शब्दवर्गगत आधारमा) पश्चात निम्न निष्कर्ष निकालिएको छ।

बालपत्रिकामा शब्दभण्डारको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । यसरी हेर्दा मुना पत्रिकामा नाम, सर्वनाम, विशेषण क्रिया, क्रिया विशेषणको प्रयोग सन्तोषजनक रूपमा गरिएको भएपनि नामयोगी, निपात, संयोजक र विस्मयादिबोधकको प्रयोग भने अत्यान्तै न्यून रहेको छ । तत्सम्, तद्भव र आगन्तुक ३ वटै शब्दस्रोतको प्रयोग भएको भएतापनि तत्सम् र आगन्तुक स्रोतको अत्यन्तै न्यून मात्रामा प्रयोग भएको र प्राय : जसो कवितामा आगन्तुक स्रोतका शब्दको प्रयोग नभएको पाइयो । मुना, बालपत्रिका भएकोले यसमा प्रयोग हुने शब्दहरू सरल र वालबालिकाका निमित्त बोधगम्य हुन जरुरी छ, कतिपय कवितामा बालबालिकाको स्तर अनुकुलका नभइ जटिल शब्द समावेश गरेको पाइयो । बालबालिकालाई विविध क्षेत्रको ज्ञान दिनुपर्ने, आवश्यकता रहेको वर्तमान परिवेशमा ‘मुना’ पत्रिकाका कविता विधामा ज्ञानविज्ञानका क्षेत्रका शब्दको प्रयोग नभएको पाइयो ।

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपा.शि.	:	नेपाली शिक्षण
डा.	:	डाक्टर
प्रा.	:	प्राध्यापक
सहप्रा.	:	सहप्राध्यापक
उपप्रा.	:	उपप्राध्यापक
क्र.सं.	:	क्रम सङ्ख्या
वि.सं.	:	विक्रम सम्वत्

विषयसूची

पृष्ठ

सर्वाधिकार क
समुद्घोषण ख
शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र ग
स्वीकृतिपत्र घ
कृतज्ञताज्ञापन ङ
शोधसार च
सङ्क्षिप्त शब्दसूची ज
विषयसूची झ

अध्याय एक

शोधपरिचय

पृष्ठभूमि १
समस्याकथन २
उद्देश्य ३
अनुसन्धान प्रश्न ३
अध्ययनको औचित्य ३
अध्ययनको सीमा ४
अध्ययनको रूपरेखा ४

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

पूर्वकार्यको समीक्षा ६
पुस्तक समीक्षा ६
शोध समीक्षा ८
सैद्धान्तिक अवधारणा १३

परिचय १३

शैक्षणिक प्रयोजन १५

शब्दभण्डार र उमेरबीचको सम्बन्ध १५

नेपाली भाषाको शब्दभण्डार १७

स्रोतको आधारमा शब्दको वर्गीकरण १८

मौलिक शब्द १८

तत्सम् शब्द १८

तद्भव शब्द १९

आगन्तुक शब्द १९

कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण १९

निष्कर्ष ३३

अध्याय तीन

अध्ययनको विधि तथा प्रक्रिया

अनुसन्धान विधि ३४

अनुसन्धान ढाँचा ३४

तथ्याङ्कका स्रोत ३४

प्राथमिक स्रोत ३४

द्वितीयक स्रोत ३४

तथ्याङ्क सङ्कलन ३४

तथ्याङ्कको मानकीकरण ३५

तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण ३५

अध्याय चार

परिणाम तथा छलफल

"भ्याँउकिरीका गालामा" कविताका शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या ३६

"भ्याँउकिरीका गालामा" कविताको स्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ३६

"भ्याँउकिरीका गालामा" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ३७

"चिन्नै सकिन" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ३८

"चिन्नै सकिन" कविताकोस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ३८

"चिन्नै सकिन" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ३९

"सबै कुरा भन्छु म" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ४०

"सबै कुरा भन्छु म" कविताकोस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४०

"सबै कुरा भन्छु म" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४०

"आँट देउ" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ४२

"आँट देउ" कविताको स्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४२

"आँट देउ" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४२

"के छ जादु मुना" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ४३

"के छ जादु मुना" कविताकोस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४३

"के छ जादु मुना" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४४

"अनौठो चरा" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ४५

"अनौठो चरा" कविताको शब्दस्रोतको आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४५

"अनौठो चरा" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४६

"मामाघर" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ४७

"मामाघर" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४७

"मामाघर" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४७

"गुणी फल केरा" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ४८
"गुणी फल केरा" कविताको शब्दस्रोतका आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४८
"गुणी फल केरा" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ४९
"ढिकी" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ५०
"ढिकी" कविताको शब्दस्रोतको आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५०
"ढिकी" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५१
"श्री पञ्चमी महिमा" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ५२
"श्री पञ्चमी महिमा" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५२
"श्री पञ्चमी महिमा" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५३
"मेरो नयाँ किताब" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ५५
"मेरो नयाँ किताब" कविताको शब्दस्रोतको आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५५
"मेरो नयाँ किताब" कविताको शब्दवर्गको आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५६
"हिमाल" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ५७
"हिमाल" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५८
"हिमाल" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५९
"पढ्नुपर्छ" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ५९
"पढ्नुपर्छ" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ५९
"पढ्नुपर्छ" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६०
"उपयोगी वन" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ६१
"उपयोगी वन" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६२
"उपयोगी वन" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६३
"नाच जुरेली" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ६३
"नाच जुरेली" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६३
"नाच जुरेली" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६३
"आयो होली" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ६४

"आयो होली" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६५
"आयो होली" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६५
"बुबाकै छाँया" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ६६
"बुबाकै छाँया" कविताको शब्दस्रोतका आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६६
"बुबाकै छाँया" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६६
"खुला ठाउँको खाना" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ६७
"खुला ठाउँको खाना" शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६७
"खुला ठाउँको खाना" शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६७
"राम्रो बानी" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ६९
"राम्रो बानी" कविताको शब्दस्रोतगत आधार वर्गीकरण र व्याख्या ६९
"राम्रो बानी" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ६९
"पानी" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ७०
"पानी" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ७०
"पानी" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ७१
"विद्यार्थी" कविताको वर्गीकरण र व्याख्या ७२
"विद्यार्थी" कविताको शब्दस्रोतगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ७२
"विद्यार्थी" कविताको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण र व्याख्या ७२

अध्याय पाँच

निष्कर्ष र उपयोगिता

निष्कर्ष ७४
उपयोगिता ७८
सन्दर्भसामग्री सूची ७९
परिशिष्ट
व्यक्तिवृत्त